

Kuda ide hrvatsko selo?

Damir Kovačić, Đurđica Žutinić, Ivo Grgić, Jerko Markovina

Pregledni rad

Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Svetošimunska c. 25, 10000 Zagreb, Hrvatska,
(e-mail: dkovacic@agr.hr)

Sažetak

Cilj ovog rada je odgovoriti na pitanje kakvo je danas stanje na hrvatskom selu, 15 godina nakon uspostavljanja hrvatske neovisnosti. Analizirani su najvažniji gospodarski, socijalni i infrastrukturni pokazatelji te su istraženi stavovi i namjere stanovnika sela glede ostanka-ili napuštanja sela.

Rad se temelji na sekundarnoj analizi dosad objavljenih radova o razvojnim problemima hrvatskog sela, statističkim podacima i nalazima empirijskog istraživanja.

Rezultati rada pokazuju da problemi postoje u većini segmenata života na selu, od lošeg gospodarskog stanja do slabo razvijene društvene i komunalne infrastrukture. Najveći problemi današnjih stanovnika sela su nezaposlenost, loša infrastrukturna opremljenost naselja te općenito lošiji životni uvjeti u odnosu na grad. Više od petine ispitanika kani napustiti selo. Taj novi egzodus seoskog stanovništva mogao bi prouzročiti prenapučenost gradova i daljnji neravnomjerni razvitak Hrvatske.

Na kraju rada daju se preporuke kako zaustaviti negativne trendove i potaknuti demografsku revitalizaciju i gospodarski razvitak hrvatskog sela.

Ključne riječi: seoski prostor, gospodarstvo, infrastruktura, migracije

Uvod

U drugoj polovici 20.-tog stoljeća u Hrvatskoj se dogodila vrlo snažna deagrarizacija naročito izražena šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Deagrarizacija je prouzročila snažni egzodus hrvatskog sela koji je zahvatio gotovo tri četvrtine državnog teritorija i više od polovice ukupnog stanovništva. Masovno iseljavanje seoskog stanovništva dovelo je do depopulacije čitavih područja izuzetnih komparativnih prednosti sa stajališta mogućnosti poljoprivredne proizvodnje, gubitka kritične mase inovativnog i poduzetnog stanovništva, gospodarskog zaostajanja, regionalnog dispariteta i demografskog nazadovanja sela (Brkić, Žutinić 2001, Pokos, 2002, Štambuk, 2002, Pejnović, 2004).

Nakon stvaranja hrvatske države porasla su očekivanja u ravnomjerniji prostorni razvitak zemlje, pa tako i obnovu hrvatskog sela. Cilj ovog rada je odgovoriti na pitanje kakvo je stanje na hrvatskom selu, petnaest godina nakon uspostavljanja hrvatske neovisnosti. Analizirali smo najvažnije gospodarske, socijalne i infrastrukturne pokazatelje te istražili stavove i namjere stanovnika sela glede ostanka ili napuštanja sela. Na kraju rada daju se preporuke kako zaustaviti negativne trendove i potaknuti demografsku revitalizaciju i gospodarski razvitak hrvatskog sela.

Materijal i metode

Rad se temelji na sekundarnoj analizi dosad objavljenih radova o razvojnim problemima hrvatskog sela, statističkim podacima i nalazima empirijskog istraživanja. Anketno ispitivanje provedeno je u razdoblju studeni-prosinac 2006. godine na reprezentativnom uzorku od 1000 kućanstva u ruralnom prostoru Republike Hrvatske. Cilj je ankete bilo ispitati stavove i mišljenja stanovnika sela o kvaliteti života i razvojnim poteškoćama naselja u kojem obitavaju, njihove prosudbe o nedostacima života na selu i prednostima grada te namjere o napuštanju sela. Jedinica anketiranja bili su članovi kućanstva starosti između 25 i 40

godina. Obradu podataka obavili smo standardnim statističkim tehnikama kojima su analizirane distribucije frekvencija, postoci i prosječne vrijednosti.

Rezultati

Naseljska struktura i stanovništvo

Ruralna područja u Hrvatskoj zauzimaju oko 85% državnog teritorija kojega karakterizira disperzna naseljenost, s velikim brojem malih sela i zaselaka. Vrlo razgranata naseljska mreža, u mnogim seoskim područjima zbog snažnog depopulacijskog procesa, više odmaže nego što predstavlja oslonac cjelovitom razvitku. Recentnije analize pokazuju da čak 85% svih seoskih naselja u Hrvatskoj je zahvaćeno procesom depopulacije (Nejašmić, Štambuk, 2003). Prema podacima zadnjeg popisa stanovništva (2001. godina), samo u proteklom desetljeću broj se seoskih naselja ispod sto stanovnika povećao gotovo za trećinu, a udvostručio se broj seoskih naselja bez stalnog stanovništva. Zabilježeno je čak 186 sela bez stanovnika što je posljedica biološkog gašenja ovih naselja. U naseljskoj strukturi prevladavaju mala sela, 2408 sela ima ispod sto stanovnika (prosječno četrdeset stanovnika po naselju), a 2050 sela od 100 do 299 stanovnika, odnosno dvije trećine seoskih naselja u Hrvatskoj ima manje od 300 stanovnika. Većini tih naselja zbog nepovoljne starosne strukture, posebice onima izvan makro-regionalnih središta prijete izumiranje. Navedene okolnosti prouzročuju daljnju gospodarsku i socijalnu regresiju tih prostora što uzrokuje daljnju polarizaciju između tih perifernih ruralnih zona i seoskih regija uz gradska središta i ruralno-urbane kontinuumne.

Stanovništvo sela je većinom staro i slabo obrazovano. Podaci upozoravaju na izrazito nepovoljan odnos između mladog i starog seoskog stanovništva. Indeks starosti seoskog stanovništva u razdoblju 1991.-2001. povećan je s 0,79 na 0,96¹. Temeljna promjena u ekonomskoj strukturi seoskog stanovništva očituje se kroz značajno smanjenje broja i udjela poljoprivrednog stanovništva. Od nekada dominantnog društveno-gospodarskog sloja, danas poljoprivredno stanovništvo sudjeluje sa svega 11% u ukupnom seoskom stanovništvu s izraženim regionalnim razlikama u njegovom prostornom rasporedu. To pokazuje da dosegnuta razina deagrarizacije, industrijalizacije i tercijarizacije hrvatskog sela nije podjednaka. Indikativni pokazatelj zaostajanja hrvatskog sela jest njegova obrazovna struktura. Naime, u hrvatskom selu i dalje se reproducira razmjerno vrlo velik udjel nepismenih (2,8%) i stanovništva bez i s nezavršenom osnovnom školom (28,3%) dok su visoko obrazovane skupine marginalne. Među seoskim stanovništvom svega je 4,7% onih koji su završili višu školu i fakultet. S druge strane u seoskim područjima nema "alternativnih" oblika dopunskog obrazovanja i osposobljavanja i pružanja intelektualnih usluga (ako pak postoje oni su vrlo skromni), što bitno sužava prostor profesionalnog obrazovanja (kvalifikacija, prekvalifikacija) seoskog stanovništva za deficitarna zanimanja u seoskim prostorima, za alternativno zapošljavanje i samozapošljavanje.

Stanje gospodarstva

Promjene u hrvatskom gospodarstvu, osobito u ruralnim područjima, odvijale su gotovo isključivo "ukidanjem" radnih mjesta u poljoprivredi i industriji te uz porast nekoliko djelatnosti u sektoru usluga. Zbog zanemarivanja prostorne komponente razvoja, najčešće na račun ruralnih područja, mnoga su suočena s ekonomskim i socijalnim padom. Razmjerno mala ponuda radnih mjesta u selu dovodi do daljnjeg iseljavanja posebice mlađeg i obrazovanijeg stanovništva. Time se smanjuje radno aktivna populacija na selu. Na primjer, prema podacima NAPZ (Nacionalni akcijski plan za zapošljavanje 2005-2008.) u nekim je ruralnim regijama postotak aktivnog radnog stanovništva smanjen na 37% (u Zadarskoj županiji). Također postoji disproporcija u spolnoj strukturi radno aktivnog stanovništva. Postotak žena u aktivnoj radnoj populaciji u ruralnim područjima je svega 35-42%.

Hrvatsko selo suočava se i s visokom stopom nezaposlenosti. Prema podacima Državnog statističkog zavoda ukupna registrirana stopa nezaposlenosti u Hrvatskoj u kolovozu 2006. godine bila je 15,7%. Stručne analize pokazuju da je broj nezaposlenih osoba veći u ruralnim nego u urbanim područjima.

Istraživanja pokazuju da je unatoč procesima deagrarizacije i industrijalizacije, primarni sektor djelatnosti zadržao relativnu većinu u istočnom dijelu Hrvatske dok je tercijarizacija gospodarstva (razvoj tercijalnog sektora) bila najsnažnija u Hrvatskom primorju (Živić, 2002). Također je izražena regionalna neravnomjernost u odnosu poljoprivrednih i nepoljoprivrednih djelatnosti, odnosno u odnosu zaposlenosti u primarnim,

1 Indeks starosti je analitički pokazatelj dobne strukture stanovništva izražen kao odnos između starog i mladog stanovništva. Ukoliko premašuje vrijednost 0,40 radi se o starom stanovništvu

sekudarnim, tercijarnim i kvartarnim djelatnostima (Pejnović, 2004). Problemi sa bivšim kombinatima² doveli su i do smanjenja broja zaposlenih u poljoprivredi i ribarstvu. U 2006. godini od ukupnog broja zaposlenih u Hrvatskoj u poljoprivredi i ribarstvu radilo ih je 2,6% što s prehrambenom industrijom čini samo 4,1% ukupnog broja zaposlenih.

Najdinamičniji dio poslovnog sektora u Hrvatskoj su male privatne tvrtke i obrti. U ruralnim prostorima poglavito se radi o malim i srednjim poduzećima koja se bave uslužnim djelatnostima (trgovina, ugostiteljstvo, turizam, i dr.) no njihova prostorna koncentracija zavisi od udaljenosti od makro-regionalnog središta. U depresivnim i depopulacijskim ruralnim prostorima poduzetničke aktivnosti su vrlo rijetke.

U poljoprivredi kao važnoj komponenti gospodarskog razvitka ruralnih područja nisu polučeni željeni rezultati. Umjesto osmišljavanja hrvatskim uvjetima prihvatljivog poljoprivrednog razvitka, domaća agrarna politika lutala je i nerijetko slijedila ili želje «domaćih velikih igrača» ili poljoprivredne ciljeve drugih, najčešće Europske unije. Rezultati takovih događanja su nezadovoljstvo poljoprivrednih proizvođača, nezadovoljstvo potrošača te nepripremljenost cijelog poljoprivrednog sektora integracijskim procesima tj. ulasku Hrvatske u Europsku uniju. Iako apsolutno pokazuje porast, udjel poljoprivredno-prehrambenog sektora u ukupnom BDP Hrvatske se posljednjih godina smanjuje i to sa 11,58% u 1999. godini na 9,93 % u 2003. godini. Smanjenje je rezultat, između ostalog i sporijeg porasta poljoprivredne proizvodnje izraženo količinski tako i sporijeg porasta proizvođačkih cijena poljoprivrednih proizvoda. Poljoprivredna proizvodnja u Republici Hrvatskoj još nije dostignula niti proizvodnju iz godina prije Domovinskog rata. Tako je u 2003. godini ukupna poljoprivredna proizvodnja³ bila 68% proizvodnje iz 1990. odnosno 65% proizvodnje prosjeka 1981/1990. godine. U cijelom razdoblju od 1981. do 2003. godine poljoprivredna proizvodnja se smanjuje s manjim godišnjim oscilacijama.

Smanjenje ukupne poljoprivredne proizvodnje nije značajnije praćeno promjenom strukture poljoprivredne proizvodnje. I dalje je nizak udjel povrća (oko 3,5%) te voća i grožđa (oko 3% ukupne poljoprivredne proizvodnje), a značajan dio predstavlja proizvodnja žita (oko 44%). Kako posljednjih godina ne bilježimo značajnije promjene u broju stoke tako se i udjel stočarske proizvodnje nije značajnije mijenjao i čini ispod 40 % ukupne poljoprivredne proizvodnje što je još jedan od pokazatelja nerazvijenosti hrvatske poljoprivrede.

Pad poljoprivredne proizvodnje uz istodobnu liberalizaciju vanjskotrgovinske razmjene, ima za posljedicu drastičan porast uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Tako je u 1996. godini Hrvatska uvezla poljop. prehrambenih proizvoda u vrijednosti 547, a izvezla u vrijednosti od 946 milijuna US \$. U 2005. godini uvoz je bio oko milijardu i šest stotina milijuna US\$ te izvoz oko 920 milijuna US\$. Pokrivenost uvoza izvozom je oko 58%.

Prosječna isplaćena neto plaća u 2006. godini, kao jedan od pokazatelja ekonomskog stanja i «društvenog statusa», u sektoru poljoprivrede bila je na razini 76 % prosječne neto plaće u Republici Hrvatskoj.

Socijalna i komunalna infrastruktura

Za život suvremenog čovjeka, uz gospodarske pretpostavke, jednako je važna dostupnost komunalne i društvene infrastrukture. Na hrvatskom selu infrastruktura je slabo razvijena. Od komunalne infrastrukture najslabije je razvijen kanalizacijski sustav, ima ga svega četvrtina seoskih naselja (23,36%). Dobra je pokrivenost javnom rasvjetom (89,72%) i stajalištima javnog prometa (88,79%). U odnosu na gradove sela imaju puno lošiju komunalnu opremljenost. Najbolju komunalnu infrastrukturu imaju gradovi s više od 20.000 stanovnika (Župančić, 2005.)⁴

² Njihovo organizacijsko i proizvodno urušavanje nije odgovarajuće nadomješteno i to poglavito ne iz očekivanih i deklarativno poticanih «redova obiteljske poljoprivrede».

³ Poljoprivredna proizvodnja izračunata količinski pomoću žitnih jedinica

⁴ Župančić, M. (2005.): Infrastrukturna opremljenost hrvatskih seoskih naselja. Rad je nastao temeljem istraživanja na projektu: Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije.

Sela su razmjerno dobra opremljena telefonskom mrežom, a slabo informatičkom infrastrukturom. Izraziti je nedostatak objekata društvene infrastrukture. Osnovnu školu ima svega 28% sela, jaslice i vrtiće 21,5%, staračke domove 4,7%, ambulantu opće zdravstvene prakse 12%, stomatološku ambulantu 6%, a poštanski ured 12% seoskih naselja (Štambuk, Mišetić, 2002). Kulturne ustanove, knjižnica, sportski tereni, dječji vrtića i sl. vrlo su rijetki u seoskim područjima.

Stavovi i namjere stanovnika sela

Istraživanjem smo obuhvatili 15,4% poljoprivrednog stanovništva, 35,9% radnika, 12,1% službenika, 29,2% nezaposlenih, 3,4% poduzetnika, 2,7% umirovljenika i 1,3% slobodne profesije. Samo četvrtina ispitanika (27,2%) drži da se danas na selu živi dobro odnosno jako dobro. Većina ispitanih smatra da se uvjeti života na selu nisu promijenili u posljednjih pet godina (49,6%) i da se neće značajnije promijeniti niti u slijedećih pet godina (43,6%). Uvjetima života u mjestu u kojem žive nije zadovoljno većina ispitanika, njih 45,3%. Kao najveće nedostatke mjesta navode manjak infrastrukture (30%) i nedostatak radnih mjesta (27%). Najveći osobni problem ispitanika je nedostatak posla (35,4%).

Petina ispitanih namjerava se odseliti iz sela, iako se većina još nije odlučila za buduće mjesto stanovanja (53,1%). Ostali najviše namjeravaju otići u gradove, ponajviše Zagreb i Split. Kao temeljni motiv odlaska sa sela većina ispitanih navodi posao (53,3%) i bolje uvjete života u gradu (38,7%). Osim ispitanika i dio ostalih ukućana također namjerava napustiti selo, njih 97 ili 10% uzorka od čega najviše djece. Najčešći motivi za selidbu članova obitelji su školovanje (63,1%) i posao (25%).

Kao najveće prednosti grada nad selom ispitanici vide u većim mogućnostima školovanja, zapošljavanja, dodatne zarade te u više zabavnih, kulturnih i sportskih sadržaja. Važan motiv odlaska u grad je i veća mogućnost upoznavanja mladih ljudi.

Većina ispitanika drži da je ljude moguće zadržati na selu povećanjem zaposlenosti (57,1%), poboljšanjem životnih uvjeta (14,3%) te poticajnim mjerama (13,1%).

Zaključak

Hrvatsko selo više desetljeća gospodarski i infrastrukturno zaostaje za gradom te demografski nazaduje. Odlaskom velikog broja stanovnika sela u grad i izraženog procesa depopulacije, značajno su se smanjile razvojne mogućnosti hrvatskog sela. Ti su se negativni trendovi nastavili i u zadnjem desetljeću te produbili neravnomjerni gospodarski i socijalni razvitak ruralnih područja s negativnim posljedicama za stabilizaciju naseljenosti i ukupno gospodarstvo Hrvatske.

Najveći problem današnjih stanovnika sela, što je potvrdilo naše istraživanje, su nezaposlenost, loša infrastruktura opremljenost naselja te općenito lošiji životni uvjeti u odnosu na grad. Veliki broj stanovnika sela, njih više od petine namjerava napustiti selo i odseliti se u grad. Novi egzodus stanovnika sa sela može se spriječiti jedino povećanjem zaposlenosti i dohotka te razvitkom infrastrukture u seoskom prostoru.

U primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji potrebno je povećati veličinu posjeda do razine gospodarske održivosti. To je moguće prodajom preostalog državnog zemljišta seljačkim gospodarstvima te dosljednim provođenjem zakona o poljoprivrednom zemljištu. Potrebno je puno jače poticati izravnu prodaju seljačkih proizvoda i preradu na gospodarstvu, proizvodnju i marketing proizvoda dodane vrijednosti odnosno tradicijskih i inovativnih proizvoda, sve oblike agroturizam te alternativne izvore energije posebice proizvodnju zelene energije. Nadalje, potrebno je povećati gospodarsku korist od privatnih šuma i uključiti seljačka gospodarstva u iskorištavanje državnih šuma. Seosko stanovništvo treba uključiti u pružanje komunalnih i socijalnih usluga u seoskom prostoru. Konačno, potrebno je razviti što više nepoljoprivrednih djelatnosti u seoskom prostoru. Navedene aktivnosti neće biti moguće bez snažnijeg uključivanje države u ovaj proces i znatnijeg ulaganja u seoski prostor. Kao dobar primjer može poslužiti bavarski primjer obnove sela koji je započeo 1970. godine i koji je EU u velikoj mjeri integrirala u svoju ruralnu politiku.

Daljnja depopulacija hrvatskog sela bila bi pogubna za ukupno hrvatsko društvo, a njene najveće posljedice bile bi sljedeće: nekontrolirana urbanizacija, daljnji neravnomjerni razvitak Hrvatske, nedovoljno korištenje prostornog i ljudskog potencijala te u konačnici osiromašenje Hrvatske.

Literatura

- Brkić, S., Žutinić, Đ. (2001): Društveni aspekt razvoja seoskih područja, u Prilogodba Europskoj zajednici hrvatske poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, urednik A. Kolega, 131-143. Zagreb: HAZU.
- Nacionalni akcijski plan za zapošljavanje 2005-2008; http://www.hzz.hr/DocSlike/National_Action_Plan_for_Employment:2005-2008.pdf
- Nejašmić, I, Štambuk, M. (2003) : Demografsko stanje i procesi u neurbanim naseljima Republike Hrvatske, Društvena istraživanja, 12, broj 3-4 (2003): 469-493.
- Pejnović, D., (2004). Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske, Društvena istraživanja, 13 (2004), 4-5: 701-726.
- Štambuk, M. (2002): Zašto smo tu gdje jesmo? – Modernizacija i rekompozicija hrvatskog sela, Okrugli stol Selo u tranziciji, Sociologija sela, 40., ½ (155/156): 7-74.
- Štambuk, M. 2002. Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma, - u : Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić (ur.): Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 9-28.
- Štambuk, M., Mišetić, A. (2002.): Neki elementi socijalne i tehničke strukture hrvatskog sela. – U: Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić (ur.): Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 155-176.
- Živić, D., (2002). Odabrane značajke demografske strukture seoskih naselja u Hrvatskoj, u Prostor iza – Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo, ur. Štambuk, M., Rogić, I., i Mišetić, A., IDZ Ivo Pilar, Zagreb, 2002, str. 91-127
- Župančić, M. (2005.):Infrastrukturalna opremljenost hrvatskih seoskih naselja, Sociologija sela, 43., 169 (3): 617-658.

Where is the Croatian village going?

Abstract

The goal of this paper is to describe the contemporary status of Croatian rural areas, 15 years after Croatia was established as an independent state. The most important economic, social and infrastructural indicators were analyzed as well as attitudes and intentions of rural population regarding possible migrations to cities.

This article is based on the secondary analysis of previously published papers concerning developmental problems of Croatian rural areas, on statistical data and on the results of empirical research.

The results show that problems exist in most segments of rural life, reaching from bad economic status till poorly developed social and physical infrastructure. The biggest problems of rural population today are unemployment, poor infrastructural equipment of dwellings and generally worse living conditions than those in the cities. More than one fifth of respondents expressed the intention to leave rural areas and move to the city. The exodus of rural population could result in uncontrolled urbanization and further uneven development of Croatia.

Finally, this paper gives some suggestions on how to stop the negative trends and stimulate the demographic revitalization and economic development of the Croatian countryside.

Key words: rural areas, economy, infrastructure, migration